

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.48>
УДК 347.73

ФЕНОМЕН ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: «ШТУЧНА ПРАВОМІРНІСТЬ» ЧИ «ПРИХОВАНА ПРОТИПРАВНІСТЬ»?

Греца Я.В.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри господарського права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Греца Я. В. Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована протиправність»?

У статті розкривається зміст та характер такого феномену, як зловживання правом. Наводяться думки науковців, які дають різну характеристику цьому явищу: як різновиду протиправної поведінки, як правомірне діяння або як самостійний тип правової поведінки. Дається критична оцінка позиції, яка заперечує існування феномену зловживання правом, адже попри його складний і суперечливий характер він не може ігноруватися як явище правової дійсності. Оцінюється позиція можливості характеристики зловживання правом як правомірного діяння, враховуючи, що при цьому в будь-якому випадку відбувається посягання на права та свободи інших осіб. Аналізується різниця між категоріями «зловживання правом» та «правопорушення», з'ясовується, які правові наслідки може мати поведінка суб'єкта, яка містить ознаки зловживання правом, разом з тим не містить прямих порушень правових норм. Розглядаються механізми відмови у реалізації права, відмови у його захисті чи притягненні до юридичної відповідальності при зловживанні правом. Стверджується, що зловживання правом як прояв недобросовісної поведінки, може свідчити про прагнення суб'єкта порушити правову заборону чи уникнути виконання юридичного обов'язку. Така поведінка за своєю формою хоч і може виглядати правомірною за зовнішніми ознаками, однак реально може бути протиправною за своїм змістом. Виисновується, що діяння суб'єкта, які містять ознаки зловживання правом, попри «штучну правомірність», можуть бути предметом переоцінки та перекваліфікації і при наявності достатніх підстав можуть бути визнані протиправними. Наголошується на тому, що відповідна переоцінка не може здійснюватися свавільно, а виключно у порядку та спосіб, визначений законом, суб'єктом, наділеним такою компетенцією. Робиться висновок про необхідність різної правової оцінки і застосування різних правових наслідків у ситуації, коли, з однієї сторони зловживання правом здійснюється за умови належного правового регулювання за допомогою штучних схем, з метою обійти правові приписи, а з іншої – при наявності правових прогалин та колізій.

Ключові слова: зловживання правом, недобросовісна поведінка, правопорушення, юридична відповідальність, правова норма, правова прогалина, колізія.

Hretsa YA. V. Phenomenon of legal abuse: “artificial lawfulness” or “hidden illegality”?

The article reveals the content and nature of such phenomenon as legal abuse. It quotes scientists who give different characteristics to this phenomenon as a kind of illegal behavior, a lawful act or an independent type of legal behavior. It also gives critical assessment of the position that denies the existence of the phenomenon of legal abuse, arguing that despite its complex and contradictory nature, it cannot be ignored as a phenomenon of legal reality. The possibility of characterizing legal abuse as a lawful act is assessed, given that in any case there is an encroachment on the rights and freedoms of others. The difference between the categories of “legal abuse” and “offense” is analyzed, as well as legal consequences that may arise from the behavior of the subject, containing signs of legal abuse, but not direct violation of legal norms. Mechanisms of refusal to exercise the right, refusal to protect it or bring to justice in case of legal abuse are considered. It is alleged that legal abuse as a manifestation of dishonest conduct may indicate the subject's desire to violate a legal prohibition or avoid fulfilling a legal obligation. Such behavior may seem legitimate in its form

based of external signs, however, it may actually be illegal in its content. It is argued that the actions of the subject which contain signs of abuse of rights, despite the “artificial legitimacy”, may be subject to reevaluation and re-qualification, and may be considered illegal if there are sufficient grounds. It is emphasized that the relevant reassessment may not be carried out arbitrarily, but only in the way and manner prescribed by law, by the entity with such competence. It is concluded that different legal assessments and the application of different legal consequences are necessary in a situation where, on the one hand, legal abuse is subject to proper legal regulation through artificial schemes to circumvent legal requirements, and on the other if there are legal gaps and conflicts.

Key words: legal abuse, dishonest behavior, offense, legal liability, legal norm, legal gap, conflict.

Постановка проблеми. Проблеми зловживання правом завжди були і залишаються актуальними в юридичній науці з огляду на наявні прогалини правового регулювання та недостатність дієвих механізмів захисту суспільних інтересів, складність розпізнання та належної правової кваліфікації цих діянь. Даючи оцінку такій категорії, як зловживання правом, необхідно розкрити як суть цього феномену, так і його характер. У науковій літературі ведеться активна дискусія з приводу того, чи можна розглядати «зловживання правом» як протиправну поведінку суб’єкта, чи така поведінка не виходить за межі права і не може вважатися правопорушенням. Це має концептуальне значення для визначення правових наслідків зловживання правом у різних правовідносинах.

Стан дослідження. Проблеми зловживання правом досліджувались у працях таких науковців, як О.Рогач, В.Ларін, Д.Сахно, О.Скакун та інших. Однак подальших ґрунтовних наукових правових досліджень потребує питання правових наслідків зловживання правом у різних його проявах.

Метою даної статті є визначити правові наслідки зловживання правом у випадках створення штучних схем та конструкцій при належному правовому регулюванні, з метою обходу правового припису, а також у разі використання правових прогалин і колізій.

Виклад основного матеріалу. Недобросовісна поведінка суб’єкта правовідносин містить ознаки зловживання правом з його боку. Як зазначав І.Покровський, існують два підходи до розуміння зловживання правом (шикани) – німецький та швейцарський. У першому випадку під шиканою розуміється прагнення особи заподіяти шкоду (тобто істотною ознакою поняття є суб’єктивний умисел). У другому випадку під зловживанням правом розуміється все, що виходить за межі добросовісності, в тому числі й необережність. Таке розуміння шикани є більш широким та має розмиті межі [1, с.127].

У правовій науці існують діаметрально різні підходи до визначення і оцінки феномену зловживання правом. Найбільш повно систематизував різні підходи до визначення «зловживання правом» український дослідник О.Рогач, який у своїй праці класифікував підходи до цієї категорії, визначивши, що окремі науковці розглядають «зловживання правом» як різновид протиправних дій, інші розглядають його як діяння правомірне, крім того, існує підхід, відповідно до якого «зловживання правом» є самостійним видом правової поведінки, що не належить ні до правомірної, ні до протиправної [2, с.92-107].

У науковій літературі можна зустріти позицію проти практичного застосування категорії зловживання правом як такої. Так, В. Ларін наголошує, що нечіткість у законодавчій регламентації й правозастосовній практиці з питань протиправного зловживання правом вкрай негативно впливає на якість судових та інших правозастосовних рішень, надає і без того складній концепції зловживання правом ще більш розмитого, нечіткого характеру, змушує багатьох практикуючих юристів говорити про необхідність відмови від неї як інструменту правової регламентації [3, с.27]. Однак, як слушно зауважує Д.Сахно, оскільки зловживання правом має свої суттєві риси й ознаки, що дозволяють таку поведінку особи розглядати як феномен і явище правової дійсності, ми не можемо заперечувати існування відповідного різновиду, форми дій або бездіяльності суб’єкта правових відносин, що мають значення для сфери правового регулювання [4, с.49]. Цілком погоджуємось із наявністю проблемних аспектів у застосуванні концепції зловживання правом, однак сам по собі її складний і проблемний характер не є підставою для заперечення її існування. Це може бути стимулом до пошуку шляхів розв’язання проблемних питань, однак не підставою для заперечення об’єктивної наявності цього явища.

О. Скакун розглядає зловживання правом як особливий вид юридично значущої поведінки, яка полягає в соціально-шкідливих учинках суб’єктів права, у використанні недозволених конкретних форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню права. Передумовами виникнення на практиці випадків зловживання правом є прогалини в законодавстві

або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин. Довести зловживання суб'єктивним правом дуже складно або просто неможливо. При цьому вказаний автор поділяє зловживання правом за правовою кваліфікацією на правомірне та протиправне [5, с.458-461]. О. Рогач критично оцінює позицію, що зловживання правом може здійснюватися у формі правомірних дій. Він стверджує, що така поведінка суб'єкта обмежує, звужує, або в інший спосіб посягає на свободи інших учасників правовідносин. Тому дії, що порушують принципи права та межі здійснення суб'єктивних прав, не можуть вважатися правомірними [2, с.127].

Важливо в цьому аспекті з'ясувати, чи можуть дії, які містять ознаки зловживання правом, поєднуватися з прямим порушенням приписів законодавства, адже в такому випадку вони вже переходять у категорію правопорушення. І навпаки, чи може зловживання правом, без прямого порушення приписів законодавства, розглядатись як поведінка протиправна. Також необхідно проаналізувати та визначити, які правові наслідки може мати поведінка суб'єкта, яка містить ознаки зловживання правом, разом з тим прямо не порушуючи правових норм: чи вона не породжує будь-яких негативних наслідків для суб'єкта, або вона може мати наслідком відмову в реалізації права чи відмову в його захисті, або ж вона може взагалі бути підставою для притягнення такого суб'єкта до юридичної відповідальності.

Як визначено в статті 23 Конституції України, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [6]. Отже, конституційна норма обмежує суб'єктивні права і свободи заборонаю порушувати права і свободи інших людей та необхідністю виконувати обов'язки перед суспільством.

Зловживання правом як прояв недобросовісної поведінки, дуже часто свідчить про прагнення суб'єкта порушити цю заборону чи уникнути виконання обов'язку. Незважаючи на намір надати своїй поведінці зовнішні ознаки правомірності, такі прояви мають штучний характер і тільки приховують протиправність. Тобто поведінка за своєю формою хоч і може виглядати правомірною, однак реально може бути протиправною за своїм змістом. У таких висновках нема суперечності, адже, наприклад, таку ситуацію ми можемо спостерігати при укладенні фіктивного правочину. Тому ми приходимо до переконання, що діяння суб'єкта, які містять ознаки зловживання правом, попри «штучну правомірність», можуть бути предметом переоцінки та перекваліфікації і при наявності достатніх підстав можуть бути визнані протиправними. Однак тут важливо, щоб така переоцінка і перекваліфікація не здійснювалася свавільно з точки зору обов'язку доведення та з точки зору рівня компетенції суб'єкта, уповноваженого на таку перекваліфікацію. Такою компетенцією не може бути наділений будь-який суб'єкт правовідносин, оскільки в такому випадку це може призвести до правової невизначеності чи навіть хаосу [7, с.150].

Висновок. Враховуючи наведене ми можемо прийти до висновку, що поведінка, яка містить ознаки зловживання правом, може мати місце в умовах достатнього правового регулювання правовідносин, коли вихід за межі суб'єктивних прав здійснюється шляхом конструкції штучних схем, за допомогою яких суб'єкт прагне обійти існуючий припис всупереч інтересам інших суб'єктів. Така поведінка, при умові доведеності цього факту та його встановлення компетентним органом, на нашу думку, може підлягати переоцінці та кваліфікуватися як протиправна. Разом з тим, зловживання правом може відбуватися в умовах недостатнього правового регулювання, наявності правових прогалин, колізій, дефектів, які допустив сам законодавець. У такому випадку суб'єкт, використовуючи такі прогалини у своїх інтересах, не приховує свою фактичну поведінку якимось штучними зовнішніми конструкціями, не здійснює обхід існуючого припису, отримуючи бажаний результат всупереч встановленій правовій нормі. Незважаючи на схожість ознак поведінки суб'єкта та її мети, ми вважаємо, що такі ситуації не можна ототожнювати, застосовуючи до них однакові правові наслідки. Виявивши відповідну прогалину в регулюванні, держава чи інший уповноважений суб'єкт має передусім не карати особу, яка таку прогалину використовує у своїх інтересах, а вжити заходи щодо усунення цієї прогалини і забезпечення належного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998. 353 с.
2. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

3. Ларин В.В. К вопросу о противоправности злоупотребления правом. *Право и политика*. 2007. №3. С.26–30.
4. Сахно Д.С. Зловживання правом у податкових відносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2019. 233 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. 4-те видання. К: Алерта, 2017. 528 с.
6. Конституція України. Затв. Законом України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30 (23.07.96). 141с.
7. Греца Я.В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика : монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.